

УДК 37(091)(477.5):37.015.31-058.862
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.5>

Г. М. Лялюк

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Львівського державного університету внутрішніх справ

ОПІКУНСЬКО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙНИХ УСТАНОВ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1918–1939 РР.)

У статті висвітлено окремі історичні особливості становлення та практики опікунсько-виховної діяльності у закладах інституційного характеру для дітей-сиріт на теренах Лівобережної України (1918–1939 рр.).

Представлено огляд наукових досліджень сучасних вчених, які висвітлюють історичні аспекти проблеми сирітства. Проаналізовано першоджерела опіки й виховання дітей-сиріт на українських землях, основні причини поширення сирітства, напрями опікунсько-виховної діяльності.

Окреслено специфіку організації виховання дітей-сиріт досліджуваного періоду, діяльність органів державної влади у сфері соціального захисту дітей, створення мережі опікунсько-виховних дитячих установ. Подано статистичні дані: на початку 1920-ого року в Радянській Україні діяло 805 дитячих будинків, де перебувало 48 614 дітей. За два роки потому їх кількість сягнула 17 550, а чисельність їх вихованців – 104 740. Дитячий будинок, зосередивши в собі всі сфери виховної і навчальної роботи, мав стати ідеальною установою соціального виховання дітей. Основним завданням соціального виховання у першій половині 20-х років ХХ ст. був порятунок дітей, а сам процес виховання відходив на другий план. Однак поступово до середини 30-х років ХХ ст. акцент із соціального виховання змістився на комуністичне, а соціальна робота була замінена політико-виховною.

Виокремлено позитивний педагогічний досвід організаційно-виховної роботи з безпритульними дітьми В. Сороки-Росинського та А. Макаренка. Охарактеризовано основні трансформаційні зміни у системі опікунсько-виховних інституційних установ у 30 рр. ХХ ст. на теренах Лівобережної України. З кінця 30-х ХХ ст. років починається погіршення ефективності педагогічної діяльності опікунсько-виховних установ. Таким чином, розгалуження системи загальноосвітніх шкіл-інтернатів для різних категорій вихованців, позашкільних закладів призвело до скорочення мережі дитячих будинків.

Ключові слова: соціальне виховання, опіка, діти-сироти, дитячий будинок, безпритульність, притулок, сиротинець.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві розширюються межі опікунсько-виховної діяльності та збільшується кількість категорій дітей, які потребують соціального захисту. Нестабільна економічна та політична ситуація в Україні загострила низку соціальних явищ, а саме зубожіння населення, безробіття, трудову міграцію, що призвело до зниження виховних функцій сім'ї. Загалом збільшилась кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитяча бездоглядність, безпритульність, ускладнилися прояви поведінкових девіацій. Отже, закономірним є посилення уваги вчених і прогресивної педагогічної спільноти до проблем опіки й виховання дітей-сиріт. Їх інтеграція в соціум на паритетних засадах уможливується шляхом організації в системі інституційних закладів освіти ефективних форм опікунсько-виховної діяльності, потребують удосконалення методи, технології з метою надання фахової допомоги та підтримки дітям, що залишились без піклування батьків.

У зв'язку з цим особливого значення набуває переосмислення історико-педагогічного досвіду

виховання особистості дитини-сироти у вітчизняній теорії і практиці ХХ століття, позаяк навчально-виховні заклади державної опіки протягом десятиліть акумулювали значний досвід освітньо-виховної роботи із дітьми-сиротами. Досить плідними в розвитку вітчизняної теорії й практики опікунсько-виховної діяльності були 20–30-ті роки ХХ століття, адже саме в цей час в Україні існувала ефективна система соціального виховання, велись активні наукові пошуки в цьому напрямі.

Аналіз досліджень. Проблеми опіки та виховання дітей-сиріт в сучасній Україні і шляхи їх вирішення стали предметом вивчення Г. Бевз, О. Безпалько, Л. Волинець, І. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко, І. Пеші і так далі. Актуальність порушеної проблеми підтверджують вітчизняні історико-педагогічні розвідки з проблем виховання та опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, виконані В. Бондаренко, І. Голубочкіною, Т. Завгородньою, О. Квас, Б. Ступарик, О. Сухомлинською, В. Федяєвою. У дослідженнях вчених В. Виноградова-Бондаренко, Л. Олянич, О. Парашевіна, В. Стремецька подано загальні

характеристики дитячої безпритульності у 20-і рр. ХХ ст. Заслугують на увагу наукові дослідження Л. Гребінь, Л. Цибулько, Н. Султанової, у яких проблема опіки та виховання дітей-сиріт в Україні означеного періоду розглядається крізь призму соціального виховання.

Мета статті – висвітлити окремі історичні особливості опікунсько-виховної діяльності інституційних установ для дітей-сиріт на теренах Лівобережної України (1918–1939 рр.). Виокремити позитивні сторони та недоліки інституційних форм утримання й виховання дітей-сиріт.

Виклад основного матеріалу. Для нашої наукової розвідки актуальним є зосередження уваги на конструктивному аналізі опіки та виховання дітей-сиріт в інституційних установах на Лівобережній Україні (1918–1939 рр.), проте для ґрунтовнішого розуміння означеного коротко звернемося до передумов опіки й виховання дітей-сиріт окресленого періоду.

Початок ХХ ст. характерний для України інтенсивним розвитком науки, формуванням нових ідей та теорій, низкою реформ у галузі освіти, створенням державних інституційних установ. Закладаються основи формування системи державних закладів для опіки над малолітніми сиротами та бездоглядними дітьми. Такі інституції здійснюють опіку й виховання неповнолітніх дітей з незахищених верст населення. Однак державна система фінансування означених закладів не мала належного фінансування й керівництва, що призводило до занепаду таких закладів. Уряд став ініціатором створення благодійних громад, які організовували опікунські заклади для дітей-сиріт та дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Так, на початку ХХ ст. Відомство імператриці Марії здійснювало опіку над усіма сирітськими установами, де перебували й виховувалися знедолені діти: сирітські будинки, притулки, гуртожитки-притулки тощо. Завдяки цьому вже на початку ХХ ст. фактично функціонувала певна система опікунських установ для дітей-сиріт як у столиці, так і в губерніях, повітах і сільській місцевості. Фактично це була нова форма опіки за бездоглядними дітьми. Недоліком найважливішого рівня була практична відсутність державної політики єдиного спрямування щодо опіки, навчання й виховання дітей-сиріт. Цю ланку де-факто зайняли добродійні організації, меценати, багаті люди та громадські органи опіки.

Складні соціально-економічні та політичні умови початку ХХ століття, зумовлені Першою світовою війною, революційним становищем, багатовладдям, нестабільністю соціальної ситуації, спричинили суттєве збільшення чисельності безпритульних, дітей-сиріт, жебраків і, відповідно, зростання злочинності на українських землях. Сирітство й безпритульність стали найгострішими

соціальними-педагогічними проблемами, що вимагали термінового вирішення.

Жовтнева революція стала переломним моментом не тільки у розвитку самої добродійності, яку радянська влада засуджувала як «пережиток минулого», але й у системі закладів опіки та виховання, які були на той час здебільшого благодійними установами. Натомість на теренах Лівобережної України досить широко почала пропагуватись ідея соціального виховання. Радянська влада вибрала радикальний шлях опікунсько-виховної діяльності – установа монополії держави в справі соціального забезпечення дітей.

Початок розвитку державної опіки дітей-сиріт припадає на роки громадянської війни (1918–1920), коли становище дітей цієї категорії значно погіршилося. У перші роки радянської влади організаційне становлення системи опіки та виховання дітей велось у двох напрямках: 1) створення при різноманітних народних комісаріатах особливих відділів; 2) створення центрального органу, який би об'єднав зусилля цих комісаріатів та відділів.

У 1918 р. на Лівобережній Україні з метою надання соціальної підтримки населенню був створений Народний комісаріат соціального забезпечення. Саме на цей орган управління покладалась обов'язки боротьби з дитячою безпритульністю. Також у березні 1919 року в Україні створюється республіканська Рада, яку очолював нарком соціального забезпечення М. Зубков. Серед покладених на неї завдань була боротьба з дитячою безпритульністю, жебрацтвом та злочинністю й узгодження роботи наркоматів і установ по врятуванню дітей [1, с. 25]. Однак в умовах громадянської війни й економічної кризи Рада захисту дітей не могла повною мірою виконати поставлені перед нею завдання. Головною проблемою того часу залишалась масова дитяча безпритульність.

У 1920 р. Наркомос УСРР схвалив Декларацію про соціальне виховання дітей, яка передбачала охопити соціально-педагогічним впливом усіх дітей до 15 років, забезпечити навчанням і вихованням велику кількість безпритульних, зробити виховання усіх без винятку дітей загальною справою суспільства [2, с. 240].

Дослідниця О. Парашевіна зауважує, що апробація пропагованих більшовиками соціальних норм сексуальної свободи, емансипації жінки, залучення її до будівництва комунізму, передача виховних функцій від сім'ї до держави призвели до збільшення кількості позашлюбних, покинутих дітей, які стали новим джерелом поповнення дитячої безпритульності [3, с. 11]. Перелічені причини мали особливий вплив на збільшення саме бездоглядних дітей.

До категорії безпритульних, що потребували повного забезпечення й виховання, належали такі категорії дітей: круглі сироти; діти, що втратили

зв'язок з батьками або особами, що утримували та виховували їх; діти, які підлягали вилученню з родини на підставі постанови суду або органів опіки з причини зловживання батьківськими правами батьками або особами, що їх замінюють; діти, які підлягали вилученню з родини на підставі постанови комісії у справах неповнолітніх, якщо до цих дітей потрібно застосування заходів медико-педагогічного впливу; підкидьки. До категорії безпритульних дітей, які потребували тимчасової або часткової матеріальної допомоги, виховання та соціально-правової допомоги, належали: діти, які не мали засобів для існування через матеріальну неспроможність осіб, зобов'язаних про них піклуватися; діти, які не мали належного виховання через тимчасову відсутність осіб, зобов'язаних про них піклуватися (позбавлення їх волі, перебування в лікарні на лікуванні тощо), а також ті, що фактично не отримували належного виховання в родині чи під опікою [4, с. 240].

Таким чином, попри турботу й опіку, держава мала пріоритет у вихованні дітей, а родина відсувалася на другий план – такою була основна ідея комуністичного світогляду, яка чітко і планомірно пропагувалася як партійно-ідеологічна догма нівелювання сімейних цінностей, а натомість підкреслювалася важливість державного виховання дітей. У державних опікунсько-виховних закладах вбачався новий тип суспільного державного виховання дітей – їм належало втілити у життя головну ідею комуністичного виховання всіх дітей коштом держави, позаяк ані сім'я, ані окремі особи або група осіб не в змозі успішно виконати колосальне завдання виховання і перевиховання молодого покоління так успішно й так раціонально, як усе суспільство, уся держава [5, с. 57].

Мережа опікунсько-виховних дитячих установ 20-х рр. ХХ ст. включала: установи охорони дитинства: приймальники, колектори-розподільники для нормальних дітей і неповнолітніх правопорушників, відкриті дитячі будинки, сільськогосподарські колонії для безпритульних і неповнолітніх правопорушників та дитячі будинки для неповнолітніх правопорушників; установи нормального дитинства: міські й сільські трудові школи, дитячі будинки-інтернати, денні дитячі будинки, дитячі містечка й дитячі садки; установи дефективного дитинства: основні і допоміжні дитячі будинки для розумово-відсталіх, сліпих і глухонімих дітей; установи організації комуністичного дитячого руху: дитячі клуби, бібліотеки, літні дитячі колонії, майданчики, табори, дитячі театри. Існували також дитячі нічліжки, притулки денного перебування. До дитячих установ соціального виховання приймалися діти всіх національностей, обох статей, у віці від 4 до 15 років.

На початку 1920-го року в Радянській Україні діяло 805 дитячих будинків, де перебувало

48 614 дітей. За два роки потому їх кількість сягнула 17 550, а чисельність їх вихованців – 104 740 [6, с. 17]. Однак у тому ж році дитячі установи, які знаходилися у відомстві Наркомату соціального забезпечення, переводилися в розпорядження Наркомосвіти, що свідчило про те, що одночасно з матеріальним забезпеченням сиріт держава турбується про їхню освіту та виховання. Основні напрями виховання пов'язувалися із завданням побудови комуністичного суспільства. Дитячий будинок, зосередивши в собі всі сфери виховної та навчальної роботи, повинен був стати ідеальною установою соціального виховання дітей, однак реалізація такої ідеї була практично неможливою через наявність низки проблем, зокрема браку кваліфікованих педагогічних працівників.

Голод 1921–1922 року, який охопив Україну, Крим, Кавказ та Поволжя, зумовив збільшення кількості дітей-сиріт та безпритульних дітей. Так, до кінця 1921 року кількість дітей-сиріт, які потребували державної допомоги, досягла в СРСР 7–8 млн, а в Україні повесні 1922 року – 2 млн [6, с. 14]. Проблема безпритульних дітей набула виразно гострого характеру, що почало загрожувати розвалом суспільства через його наскрізну криміналізацію. Значна кількість дітей, рухаючись з півдня України, осідала на великих вузлових станціях. Тому було вирішено створити ще один тип закладів соціального виховання – вагони-приймальники. Станом на 1 липня 1921 р. на всіх залізничних дорогах запрацювала ціла низка виховних закладів, серед яких 96 дитячих будинків, 21 дитяча колонія, 58 дитячих садків, 313 дитячих майданчиків, 414 шкіл і шкіл-клубів [7, арк. 31].

З 1920 р. починає здійснюватися перехід від дитячих будинків до організації дитячих містечок і сільськогосподарських колоній. Дитячі містечка охоплювали надзвичайно велику кількість гострих і болючих питань педагогічного, економічного й політичного характеру. Зазвичай більшість дитячих містечок розташовувалася у сільській місцевості або в курортних містечках, де в єдине ціле об'єднувалися навчально-виховні, господарчі й виробничі засоби, і за своєю структурою нагадували господарчо-економічні об'єднання, які в ті роки часто називали трестами. Найбільш відомими були Київське дитяче містечко ім. В.І. Леніна, Дитячі містечка, керовані М. Шульманом і С. Рівесом, а також Одеське дитяче містечко ім. III Інтернаціоналу. Перебування дітей у таких закладах супроводжувалося залученням їх до продуктивної праці. Трудовому вихованню приділялася велика увага, робота на городі та в садку була загальнообов'язковою. Поряд з працею, що спрямовувалася на самообслуговування, вихованці займалися також продуктивною працею, одночасно опановуючи певну професію.

З метою розширення трудових процесів у школах створювалися такі секції: господарська (праця по господарству в школі); санітарна (контроль елементарних санітарних умов життя й харчування дітей); культурна (керівництво дитячими організаціями); профтехнічна (екскурсійна, музейна, садова, ремонтна й заготовча комісії).

Цікавим, на нашу думку, є досвід діяльності школи-комуни № 1 м. Одеси, яка постала на основі одного з одеських сиротинців. Приклад діяльності цієї школи був реалізований у діяльності Літнього дитячого містечка (1921 р.), де було реалізовано низку надзвичайно плідних та оригінальних ідей. Наголос у роботі школи було зроблено на формуванні самодіяльних дитячих колективів, самоврядуванні та схваленні творчої ініціативи вихованців. Кожен вихованець у закладі мав змогу знайти заняття до душі, проявити свої здібності, поширити власні погляди та ідеї серед ровесників. Власне, ці засади діяльності школи-комуни було перенесено в умови Літнього дитячого містечка, вихованцями якого тимчасово стали комунари, діти вулиці, молодь із сиротинців та окремих шкіл. Педагогам вдалося організувати виховний процес на засадах любові та поваги до дітей, гармонійного поєднання інтересів кожної особистості з колективними вимогами. Значна увага у дитячих містечках приділялась самоврядуванню. Можливість впливати на діяльність дитячих містечок, колегіальне прийняття рішень, безумовно, позитивно впливали на вихованців, формуючи такі риси характеру, як відповідальність за здійснений вибір, самовідповідальність за вчинені дії, вміння ставити перед собою завдання та творчо їх розв'язувати. Саме дитячі містечка були початком організації соціального виховання в Україні як основного напрямку освіти у 20-ті рр. ХХ ст. [8, с. 267].

Дослідниця В. Дюшен, аналізуючи історію діяльності установ соціального виховання, зауважує, що вона пройшла три етапи:

1919–1922 рр. – час розквіту дитячих будинків, які організовувалися в масовому масштабі, маючи на меті охопити більшість дітей Радянського Союзу;

1922–1925 рр. – період зосередження на опіці й піклуванні про бездоглядних дітей. У зв'язку зі скрутним економічним становищем контингент дітей у дитячих будинках скорочувався, зменшувалося фінансування цих установ, керування ними було передано органам «Допомоги дітям». Водночас почали створюватися дитячі містечка і трудові колонії, організація роботи яких дозволяла забезпечити економічну базу та покращити життя. Однак, як зауважує В. Дюшен, суттєвим їх недоліком був низький рівень навчання;

1926 р. – початок третього етапу, головною характеристикою якого було повернення зацікав-

лення з боку Наркомосвіти УСРР до роботи дитячих будинків. Відтак розпочався процес розробки методичного обґрунтування навчально-виховного процесу у дитячих містечках та дитячих будинках [9, с. 12].

На початку 20-х років ХХ ст. Україна вийшла на новий шлях розвитку педагогіки, що було зумовлено стрімкими демократичними змінами в суспільстві, необхідністю розробки нових педагогічних ідей для розвитку особистості дитини. Серед вітчизняних педагогів 20–30-х років ХХ ст., які зробили вагомий внесок у розвиток соціального виховання, Б. Грінченко, Г. Ващенко, О. Залужний, Т. Лубенець, Я. Мамонтов, О. Музиченко, О. Попов, С. Русова, І. Соколянський, Я. Чепіга та інші, які активно публікували свої праці з питань соціального виховання на сторінках педагогічної преси. Зокрема, в журналі «Радянська освіта» були такі рубрики: «З питань соцвиху», «Література й мистецтво у дитячій установі», «З життя школи та вчителя у нас і за кордоном» тощо. Основою педагогічних досліджень означеного періоду стала теорія взаємозв'язку усіх соціальних інститутів, до яких належали державні заклади соціального виховання (дитячі будинки, школи, трудові колонії), дитячі, молодіжні та дорослі громадські та державні організації, сім'я тощо. Такі погляди були основані на експериментаторстві та абсолютному новаторстві і насамперед спрямовувалися на організацію повноцінного дитячого життя в умовах нестабільного та незлагодженого розвитку України у 20-х – середині 30-х років ХХ ст. [10, с. 16].

Як відомо, в цей період з'явилася ціла плеяда талановитих педагогів і психологів – як учених, так і практиків, поміж яких А. Макаренко, В. Сорока-Росинський, педагогічний досвід роботи яких становить величезний інтерес для сучасної педагогіки.

Важливий внесок в організацію опіки та виховання дітей-сиріт зробив В. Сорока-Росинський, який у 1918 р. заснував школу-комуни імені Ф. Достоєвського (республіка «ШКІД» в Росії) для важковиховуваних дітей. Педагог, розв'язуючи проблему виховання безпритульних дітей, підкреслював переваги індивідуальних форм роботи з дітьми-сиротами над колективними, які були представлені в його праці «Дитячий будинок». Зауважимо, що з самого початку організації дитячих будинків В. Сорока-Росинський побачив усі плюси і мінуси цієї форми виховання і запропонував методи ослаблення нівеліруючого впливу безперервного «артільного» життя. Запропоновані ним «тихі кімнати» – спеціальні приміщення для уособленого індивідуального розмірковування і творчості, можна в різних варіаціях ефективно використовувати в опікунсько-виховній діяльності й сьогодні. Адже саме перенасиченість колективним спілкуванням створює емоційну напругу, перешкоджає

усвідомленню дитиною свого образу-Я, не дає змоги диференціювати «Ми-Я». Характерний для дітей-сиріт негативізм і прагнення до свободи (більше в розумінні всездозволеності) В. Сорока-Росинський пропонував долати за допомогою максимальної передачі господарювання в школі до рук дітей. Дітей залучали до усіх сфер діяльності, щоб вони відчували себе співробітниками, рівними – не об'єктами, а суб'єктами виховного процесу. Особливо важливим, на нашу думку, є те, що у вихованні в республіці «ШКІД» надавалась дітям можливість осмислити діяльність, бачити її перспективу, будь-яке знання шкідливці цінували лише тоді, коли бачили його практичне застосування. З іншого боку, для розвитку організованого колективу необхідно було знайти і поставити перед вихованцями спільну мету: «... спільну, для всіх зрозумілу, всіма бажану, таку, що вимагає для свого здійснення дружньої, постійної діяльності» [11, с. 104].

Особливу цінність представляє педагогічний досвід А. Макаренка, який досить успішно працював в очолюваних ним протягом 1920–1926 рр. Ковалівській, а у 1926–1927 рр. – Курязькій колонії, а згодом комуні ім. Ф. Е. Дзержинського, що стали місцем кристалізації його самобутніх педагогічних поглядів на проблему виховання дітей.

А. Макаренко став педагогом-новатором свого часу. Актуальними для сучасної соціально-педагогічної роботи залишаються сформульовані ним багато років тому умови дієвого самоврядування: адміністрація закладу не повинна регулювати і втручатися в ті питання, які належать до компетенції дітей; всі дитячі рішення повинні бути обов'язково реалізованими; якщо адміністрація вважає неможливим виконання певного хибного рішення, вона повинна апелювати до дитячих зборів, а не просто скасовувати його; основний метод роботи – співпраця з органом самоврядування; дитяча робота в самоврядуванні не повинна забирати багато часу, аби не стати обтяжливою; її не слід завантажувати різними дрібницями. Дієвим є залучення вихованців у декоративно-прикладні й спортивні гуртки, іншу дозвілльєву діяльність [12, с. 71]. Самоврядування надавало дітям можливість підвищити свою самооцінку, налагоджувати взаємодію з однолітками, реалізувати креативні ідеї, ставало простором безлічі можливостей для проживання дітьми соціально значущих ролей, які сприяють придбанню ними досвіду соціальних стосунків.

Актуальною й сьогодні залишаються розроблені А. Макаренко важливі педагогічні методи та прийоми (система перспективних ліній, принцип паралельної дії, створення виховних ситуацій, метод вибуху, теорія виховання колективу і виховання в колективі, поєднання навчання з продуктивною працею). Педагог-новатор збагатив вітчизняну й зарубіжну педагогіку цінними педагогічними

ідеями і технологіями, які за умов певної адаптації можуть і сьогодні ефективно використовуватися в процесі опікунсько-виховної діяльності.

Опікунсько-виховні установи, дитячі будинки займали важливе місце у системі освіти України і пройшли складний шлях від зародження, постійних реформувань до відносної стабільності та кардинального реформування як новітнє, об'єктивно зумовлене явище, що, безумовно, сприяло розвитку вітчизняної системи соціального виховання. 31 травня 1935 р. було прийнято Постанову РНК СРСР і ЦК ВКП (б) «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності», відповідно до якої всі дитячі заклади для безпритульних дітей передавались із відомства Наркомосу до Народного комісаріату внутрішніх справ. У новому підпорядкуванні зазнали змін і організаційно-педагогічні засади діяльності дитячих будинків [10, с. 18].

З кінця 30-х років ХХ ст. починається погіршення ефективності опікунсько-виховної діяльності інтернатних установ: панування політизованих ідей комуністичного виховання. З того часу вся різноманітна система форм і засобів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, була уніфікована і зведена до системи будинків дитини і дитячих будинків-інтернатів. Ця система виявилася життєздатною і зберіглася протягом усього періоду існування радянської держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснивши ретроспективний аналіз наукових напрацювань науковців з означеного питання, можемо констатувати, що відповідно до історичних умов і обставин, особливостей державного устрою на теренах Лівобережної України представлена й опікунсько-вихована діяльність інституційних установ (1918–1939 рр.). Ретроспективний аналіз дає підстави виокремити позитивні сторони та недоліки інституційних форм утримання й виховання дітей-сиріт. Передусім на українських землях, які входили до СРСР, було сформовано досить гнучку, нестандартну систему дитячих опікунсько-виховних установ. Першочерговим завданням соціального виховання у першій половині 20-х років ХХ ст. був порятунок дітей, а сам процес виховання відходив на другий план. З часом дитячі будинки стали повноцінними освітньо-виховними установами. Для них були характерні гуманна атмосфера, демократичне (через самоврядування) розв'язання всіх питань, педагоги працювали на принципах довіри й духовної близькості до вихованців. Процес освіти й виховання відштовхувався від інтересів дитини й удосконалювався в міру розвитку вихованця, що стимулювалося продуктивною працею.

Однак поступово до середини 30-х років ХХ ст. акцент із соціального виховання змістився на комуністичне, а соціальна робота була

замінена політико-виховною. У навчально-виховних закладах основою роботи став класовий підхід та політизація. Монополізація державою функції виховання дітей-сиріт призвела до повної ізоляції дитячих будинків від громадського життя, до домінування в більшості з них авторитарних педагогічних систем.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в аналізі опікунсько-виховної діяльності інституційних установ на теренах Правобережної України (1918–1939 рр.).

Список використаної літератури:

1. Кобзар Б.С., Постовойтов Є.П. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. Київ : Стилос, 1997. 312 с.
2. Попов О.І. Декларація Нарком освіти УСРР про соціальне виховання дітей. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)* : хрестоматія / упоряд. Л.Д. Березівська та ін. Київ : Науковий світ, 2003. С. 237–240.
3. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. XX століття в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.
4. Басов Н.Ф., Басова В.М. История социальной работы и педагогики в России. Практикум для студентов вузов по специальностям «Социальная работа», «Социальная педагогика». Кострома : КГУ, 1999. 364 с.
5. Тріпутіна Н.П. Дитячий будинок : від ідеї до її втілення (20-ті роки XX століття). *Історична пам'ять*. 2011. № 1. С. 53–64.
6. Кобзарь Б.С. Основы формирования гуманных взаимоотношений учащихся школ-интернатов для детей-сирот и детей, оставшихся без опеки родителей, во внеурочной деятельности. Київ : Стилос, 1999. 250 с.
7. Доклад Всеукраинской железнодорожной комиссии при Наркомпросе УССР. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 514. Арк. 31.
8. Квас О.В. Развитие идей дитиноцентризма в педагогической теории та практиці (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2012. 465 с.
9. Дюшен В.М. Цілева установка дитячих будинків, дитячих містечок і дитячих колоній. *Шлях освіти*. 1926. № 7. С. 9–14.
10. Гребінь Л.О. Організаційно-педагогічні засади діяльності дитячого будинку в системі освіти України (20-ті – середина 30-х років XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Умань, 2014. 295 с.
11. Заречнова Е.А. В.Н. Сорока-Росинский о воспитании : учеб.-метод. пособие по истории педагогики. Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2000. 22 с.
12. Макаренко А.С. Педагогические сочинения : в 8-и т. Т. 1. Сост. : Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов. Москва : Педагогика, 1983. 368 с.

Lialiuk H. Guardianship and educational activities of institutions in Left-Bank Ukraine (1918–1939)

The article highlights certain historical features of the formation and practice of guardianship and educational activities in institutions for orphans in the territory of Left-Bank Ukraine (1918–1939). A review of scientific works by modern scholars covering the historical aspects of the problem of orphanhood is presented. The primary source of guardianship and upbringing of orphans in Ukrainian lands, the main reasons for the spread of orphanhood, and the direction of guardianship and educational activities are analyzed. The specifics of the organization of orphans' education of the studied period, the activities of state authorities in the field of social protection of children, the creation of a network of guardianship and educational institutions are determined. Statistical data are submitted: at the beginning of 1920, there were 805 orphanages with 48,614 children in Soviet Ukraine. Two years later, their number reached 17 550, and the number of their foster-children was 104 740. The orphanage, having concentrated all spheres of educational work, was to become an ideal institution for the social education of children. The main task of social education in the first half of the 1920s was to rescue children, and the process of upbringing receded into the background. However, gradually towards the mid-30s of the twentieth century the emphasis shifted from social education to communist one, and social work was replaced by political and educational one. Positive pedagogical experience of organizational and educational work with homeless children of V. Soroka-Rosynsky and A. Makarenko is highlighted. The main transformational changes in the system of guardianship and educational institutions in the 1930s on the territory of the Left-Bank Ukraine are characterized. The deterioration in the efficiency of pedagogical activities of guardianship and educational institutions began in the late 1930s. Thus, the branching of the system of comprehensive boarding schools for various categories of foster-children and out-of-school institutions led to a reduction in the network of orphanages.

Key words: social upbringing, guardianship, orphans, orphanage, homelessness, shelter, orphanage.